

A L F Ö L D

A tiszatáji kerámiakultúra.

(1. A szegedi Szt. Demeter torony.)

A régi barokk Szt. Demeter-templom bontási munkálatai során napfényre került középkori toronymaradvány az alföldi téglalapítás legjelentősebb középkori emléke. Származási kérdése fölött annak idején napirendre tértek azzal, hogy: ámbár semmi adatunk nincs rá, mégis a délfranciaországi tornyokkal való hasonlatosság alapján feltételezhető, hogy Toulouse vidékéről származott *francia szerzetesek, vagy világi köművesek építették francia mintára.*

Az építéstörténet ilyen formalisztikus, egyoldalú összehasonlító kutatási módszere azonban tévedések magvát rejti magában. A stílus-hasonlóság csak a kisűjja annak a kéznek, amely a származás kérdését akarja kitapogatni a homályban. Tisztán a hasonlatosság felismerése alapján nem szabad következtetéseket levonni a származásra, mert lehet szó közös forrásról, sőt fordított hatásról is, bármennyire merésznek tűnik fel néha az ilyen következtetés. A mi esetünkben különösen fontos az óvatosság, mert határozottan helyi, népies hatások alatt keletkezett építkezésről van itt szó, ezt mutatják a kezdetlegességek, naiv szabálytalanságok. A Szt. Demeter-tornyot nem idegenből jött szakavatott szerzetesek, vagy hivatásos céhbeli művészek építették, tehát külföldi, u. n. iskolahatásról, mint a nagyarányú, magas művészi színvonalú építményeknél, nem lehet szó. Az alkotó erőket a helyi népi talajban kell keresnünk. A felszínes vizsgálat helyett sokkal mélyebb rétegekbe kell lehatolni, a kultúra mélységes és örök talajába. A föld és nép az, amely a változékony hordalék-réteg alatt túlél társadalmi és hatalmi formaváltozásokat, divatokat. *A föld és népének életét kell tehát felkutatnunk, ha a föld és népének egyik művészeti megnyilatkozása a tárgyunk.* Ahogy a népköltészet nem tanulmányozható a nagy európai irodalmi remekművek alapján, népzeneink a nyugati klasszikusok alapján, ugyanúgy névtelen népi építőink munkái sem mérhetők össze a nyugati katedrálisokkal és nagy mesterek műveivel. A föld, a lakosság és a népi kultúra az Állam és Egyház hatalmas boltozatú építménye alá rejtve szorosán összefonódó, független életet él a középkorban. Éli a maga különálló gyakran uralkodó áramlatokkal ellentétes, felszín alatt lappangó, de halhatatlan életét. Így van ez a népi építőművészet terén is:

Halhatatlan a föld hatása az épületanyagok jellegzetességével, hagyományos használatával, tradicionális formáival és technikájával.

A nép vérébe felszívódott ősi formakincs öröklődik nemzedékről nemzedékre.

A nép szellemi, vallási, lelki élete, ha korról-korra változik is, az új elemek a régiekhez szervesen hozzáóznak, az előzők a későbbiekben örökké élnek.

A nép szellemi, gazdasági, társadalmi életével, mindennapi tevékenységével járó vándorlások a kulturális, kereskedelmi, hadi kapcsolatok révén kifogyhatatlan forrásai a nép által közvetített művészeti elemek átvételének és átadásának. Ha a külsőséges művészeti formákat ezekkel a tartalmi összefüggésekkel egybevetve vesszük vizsgálat alá, bizonyára sokkal helyesebb eredményekre jutunk, mint a felületes összehasonlító módszer alkalmazásával.

Az anyag szerepét vizsgálva, megállapíthatjuk a mi esetünkben, hogy tornyunk építőanyaga a téglá. Építkezésre nagyobb mértékben ott használták a téglát, ahol a fa és a kő ritka. Jelentkezik tehát a föld örök hatása a kultúrára az építőanyag által. Ennek megfelelően a világ különböző pontjain téglakultúrák alakultak ki. Ezek őshazája a Tigris és Eufrát vidéke, ahol a tégláépítés örökérvényű technikája és ornamentikája legelőször virágzott ki. A nyugatásziai téglakultúrák sokat meríthettek tehát innen: a perzsák, örmények, bizánciak, továbbá az iszlám művészete Arábiában, Kisázsiaiban, Szíriában, Észak-afrikában, Délitáliában, Spanyolországban. Minden különálló téglá-övezetben a közös sajátságok mellett helyi vonások alakultak ki.

Ezek közül minket elsősorban a *Balkán-félsziget* középkori tégláépítészete fog most érdekelni, amelyhez a magyarföldi tégláépítészettel kapcsolódott a Délvidék útján.

A *bolgár tégláépítészettel* legrégebb emléke a perusčicai »vörös templom« a 7. századból, amely a legrégebb örmény templomépítkezésekhez kapcsolódik. A pliskai és a Preslav mellett kiásított bazilikák összes sajátságai Kisázsiaira utalnak, a palotaépítmények a firuzabadi és szarvisztani perzsa palotákhoz hasonlóak, a díszítés szintén szaszadida perzsa eredetű.

A 11. századi bačkovoi kolostor a kaukázusi tégláépítészetre emlékeztet, arra az u. n. pregotikus építészetre, amelynek emlékei, mint pl. az anii templom, első benyomásra a későbbi nyugati gotikus építmények összhatását keltik. A bačkovoi kolostornak ezt a rokonságát az örmény templomokkal az magyarázza, hogy alapítója Patrikuriánus volt, több örmény kolostor alapítója. Hasonló a bačkovoi épületekhez a tyrnovoi Szt Demeter-templom és egy egész sor templom a 12—13. és 14. századból.

Az iszlám művészet hatása a bolgár építészetben először a mesembriai templomokon jelenik meg a csúcsívvvel, mégpedig ennek íves és tört alakjával.

A *szerb építészetben* az u. n. raškai iskola I. Nemanja István, az első szerb fejedelem alatt indul meg, akinek családjából származott Magyarországra Ilona, Vak Bélának történelmünkben oly nagy szerepet játszó felesége. Ez a fejedelem volt az alapítója a kursumlii Szt Miklós templomnak Toplica mellett, amelynek épületén minden téglából van. Építői önállóan dolgoznak, örmény és bizánci példák alapján különféle elemeket egyesítenek. Pl. az alaprajz örmény, a téglakötés bizánci jellegű. Ez az építészet Rasciában a 13. században virágzott.

Iszlám hatására itt is megjelenik a csúcsív, először a markovi Szt Demeter-templomon. Az ablakok majd mind ikerablakok, egyeseknél az összefoglaló vakívek lóherelevél alakjában záródnak, még

pedig úgy, hogy a középső ív csúcsíves, akárcsak a szegedi Szt De-meter-torony legfelső emeletén.

A keleti téglakultúrák elemeinek átszarmazását a Balkánra népi mozgalmak hatására vezethetjük vissza. A bizánci uralom és a keresztény hadjáratok alatt sok és sokféle keleti néptörredék jutott a Balkánra. Így a legjelentősebb a császárok által ide deportált örmények és a szentföldi harcokkal kapcsolatban betelepedett mohamedán hadifoglyok és kereskedők. Ezek révén jutottak az uralkodó bizánci építészetbe a keleti elemek.

A téglaeépítészetnek egy másik területéről is szólnunk kell, mégpedig a *délfranciaországról*, mert megállapítást nyert, hogy ez a vidék a szegedihez hasonló toronyok hazája.

A délfrancia téglaoövezet már az ősidőkben kialakult és kezdettől fogva szoros keleti kapcsolatokat mutat. A kereszténység első térítésével keleti templomépítők tevékenysége már a 4. században ki terjed erre a vidékre. Mintegy félszáz délfrancia templomról bizonyították be a műtörténészek, köztük a magyar Schulek is, hogy az olasz emlékekkel való rokonság ellenére közvetlenül keleti: bizánci, szír, örmény hatásra keletkeztek. Ennek a magyarázata az, hogy Toulouse grófsága a 9—13. században a Földközi tenger francia partvidékének nagy részét magába foglalta és minden keleti hatást felfogott. Nemcsak a szobrászat és festészet viseli magán a keleti hatás bélyegét, hanem az építészet is, sokkal erősebben, mint Franciaország bármely részén. Így pl. az ország területén megkülönböztethető nyolcféle középkori toronytípus közül csak a perigeux-i és a clermonti hatása észlelhető némileg a toulouse-i toronyokon, azonban ennek ellenére annyira egyéni jellegűek, hogy egész Franciaországban csakis Haute-Garonne területén találhatók és egyedülállók abban, hogy majdnem kizárólag a téglát alkalmazzák. Ismerve a terület ősi és állandó keleti kapcsolatait, a toulouse-i toronyok előképeit a keleti építészetben kell keresnünk. A szomszédos spanyol—mór művészetben meg is találjuk a téglakonstrukció és ornamentika példáit, ami érthető, mert hiszen ez a terület erős arab kulturális és politikai hatás alatt állott a középkorban, sőt az időleges arab invázió mellett a spanyol—mór földről jövő népi településekről is tudunk. Érdekes pl. hogy a tornyunkhoz leginkább hasonló két toulouse-vidéki torony Grenade és S. Felix de Caraman helységekben található, amelyek spanyol—mór hangzása feltűnő. Nyilvánvaló, hogy itt Haute-Garonne-ban a spanyol—mór földről bevándorolt népi építészet termékenyítette meg a délfrancia építészetet és vitte bele a téglatechnikát és téglaoornamentikát, az u. n. gotikus elemeket. Ez annál is inkább hihető, mert a toulouse-i S. Sernin templom tornya csak a 13. század közepén, a S. Jacobin ennek mintájára a 13. század végén épült, holott tudjuk, hogy pl. a csúcsív már 1000 körül elterjedt Délfranciaországban. Tehát itt is, mint sok helyen a népi építészet a nagyépítészet megtermékenyítője. A részletes vizsgálat kideríti az átvételt a spanyolországi mór architektónikus téglamegoldások példáiról, amelyek a sarokszlopos ívezetes lunettás, kettős ablakos bizánci rendszer átültetését mutatják a szegletes téglarchitekturába. Bizonyítja ezt több

bek között a grenade-i torony, ahol mindkét rendszer egyszerre nyert alkalmazást egymásfölötti emeletsonon.

Nekünk is megvolt az ősi eredetű égetett agyagkultúránk, amely a kőkorszak keremiájáig nyúlik vissza. A tiszatáji híres kerámia-kultúra folytonosságát jelzi a középkori alföldi cserépegézés és téglalapítás Szabolcstól a Szerémségig. Erről Ipolyi Arnold ír alapvető kutatásainak eredményeként. A Tiszatáj »vörös-templomai« zomben a kőből épült »fehér-templomokkal« téglából, nyersen hagyott felületekkel épültek. Ezek a bizonyítékai a Délvidéken át a Balkánig le húzódó magyar téglaoövetnek, amelyben déli hatásra keleti jellegzetességek mutatkoznak a formaképzésben, a téglalapítás és habarcstechnikában. A mi templomunkról Divald Kornél így ír:

»Az Alföld középkori építészetében nagy szerep jutott a téglának. Alföldi téglalapításunk legjellegzetesebb emléke nemrégiben, a Szent Demeter-templom lebontása közben a torony barokk burkolatának lefejtése után került elő. A felső részében nyolcszögletes, gotikus torony valószínűleg még a XIII. századból való s csúcsíves ablakainak formái, a téglakötés módja, keleti jelleget mutat. Nincs kizárva, hogy Erdély keleties építészeti részletei elpusztult téglalapításunk hatását tükröztetik vissza.«

Ez az önállóan kifejlődött alföldi téglalapítás, amelyre Divald rámutat, még részletes felkutatásra és feldolgozásra vár, de már ma is megállapítható, hogy alföldi és erdélyi emlékeinken s főleg a mi tornyunkon valóban keleties vonások lehettek fel a díszítő elemekben és a technikában egyaránt.

Most csak az a kérdés, hogy honnan erednek ezek a vonások? Hogy kerültek ide, kinek honosították meg? Kétségtelenül olyan építők, akiknek — akár idegen vidékről származtak, akár hazaiak voltak, alkalmuk volt keleties jellegű épületeket, ezek stílusát és technikáját megismerni. A számbajöhető lehetőségek közül talán mégis csak az a legvalószínűbb, hogy ez a forrás a mi alföldi téglalapításunkkal közvetlenül érintkező balkáni téglalapítás volt. Az alábbiakban igazolni kívánom, hogy innen, éspedig nem az uralkodó egyházi és politikai hatalmi tényezők, hanem az alsó rétegek népi mozgalmi származattak át a keleti sajátosságokat.

Ezeknek a népmozgalmaknak ilyenféle irányú tevékenységére nézve ritkán találunk határozott és irodalmilag feldolgozott bizonyosságokat. A nép élete a hatalmi tényezők által felszínre hozott nagy jelenségek felső kérge alatt láthatatlan, csendes folyamattal bonyolódik le. A feltett kérdésekre a népi kultúra különféle megnyilvánulásainak elszórt és rejtekekből feltárt adatai alapján kombinálva adhatunk csak feleletet.

A feltárható adatok közül azok, amelyek a nép szellemi és vallási életére vonatkoznak, egy templommal kapcsolatban a védőszent megválasztásában nyilatkoznak meg elsősorban. A szimbólumokra beállított középkorban a névadás nem pusztán külsőség, semmiesetre sem ötletszerű, hanem a nép szellemi életének hű kifejezője. Szent Demeter tiszteletének megnyilvánulásáról templomunk elnevezésével kapcsolatban Szeged széles néprétegeinek sajátos vallási megnyilvánulására kell következtetnünk.

Pozsonyi Zoltán

(Folyt. köv.)